

Servituds i prestacions pageses a l'època moderna. L'exemple del domini de l'Almoina del Pa de la seu de Girona (1486-1776)¹

per Pere Gifre i Ribas*

Tot un seguit de treballs han vingut a omplir el buit historiogràfic existent sobre la pagesia catalana de la Baixa Edat Mitjana que fins aquests moments era coneguda, sobretot, pel plet remença que enfrontà pagesos i senyors. Aquests estudis² han constatat l'existència d'una pagesia amb grans diferències en el seu conjunt: tant pel que fa a l'accés al domini útil de la terra, com pel que fa a les prestacions que, per aquesta i les seves persones, venien obligats; d'aquí que els seus objectius també siguin variats. Aquestes constatacions fan que la tesi de J. Vicens Vives,³ quant a les fites de la revolució pagesa, hagin quedat qüestionades. La pagesia remença, segons aquest, hauria lluitat, bàsicament, per aconseguir la llibertat, és a dir, tenia per objectiu la supressió dels mals usos, especialment la remença. Aquesta fita, sens dubte, podia ser vàlida per a l'aristocràcia pagesa, el cabdill més representatiu de la qual seria Verntallat, i els pagesos que

* Institut de Llengua i Cultura Catalanes. Universitat de Girona.

1. Aquest article forma part del projecte d'investigació sobre *Drets de propietat i condicions del treball (agrari i no agrari) a la regió de Girona, segles XII-XX*, DGICYT (PB90-0717).

2. Entre els recents estudis sobre els segles XIV i XV, a l'espera de la publicació de les actes del Segon Col·loqui d'Història Agrària, són de remarcar: J.J. BUSQUETA, *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu del Palomar als segles XIII-XIV* (Barcelona, Fundació S. Vives i Casajuana, 1991); M.J. CASTILLO, *Argentona i Vilassar a cavall de dues èpoques* (Argentona, L'Aixernador, 1990); C. CUADRADA, *El Maresme Medieval: les jurisdiccions baronals de Mataró i Sant Vicenç/Vilassar (hàbitat, economia i societat, segles X-XIV)* (Barcelona, Caixa d'Estalvis Laietana-R. Dalmau, ed., 1988); J. FERNÁNDEZ TRABAL, *El patriciat urbà a la Catalunya baix-medieval. Els Bell-lloc de Girona. 1267-1489*, tesi doctoral (UB, març de 1994); E. GRÀCIA, *Estructura agrària de la Plana de Vic al segle XIV* (Barcelona, Fundació S. Vives Casajuana, 1989); Ch. GUILLERÉ, *Girona al segle XIV* (Barcelona, Ajuntament de Girona/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993); J. PORTELLA, A. LL. SANZ, T. BRUGADA, *El cas de la Vall d'Aro (1486): un pacte de senyors enmig de pagesos miserables?*, «Revista de Girona», 118 (1986), ps. 44-49; A. LL. SANZ, *La pabordia d'Aro de la catedral de Girona 1180-1343*, dins *La formació i expansió del feudalisme català. Actes del col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (8-11 de gener de 1985)*. Estudi General 5-6 (1985-1986), ps. 419-436; A. SERRA i CLOTA, *La comunitat rural a la Catalunya Medieval: Collsacabra (s. XIII-XVI)* (Vic, EUMO, 1990). I, sobretot, la revisió d'E. SERRA als plantejaments de J. Vicens Vives: *El règim senyorial: recomposició del sistema feudal*, «L'Avenc», 26 (1980), ps. 34-41; *El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe*, «Recerques», 10 (1980), ps. 17-32, ara incorporat a *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1590-1729* (Barcelona, Crítica, 1988), primera part, especialment les ps. 25-49 i *Remences: una ocasió per tornar-hi a pensar*, «L'Avenc», 93 (1986), ps. 46-52.

3. La visió de J. VICENS VIVES es troba a *Ferran II i la ciutat de Barcelona, 1479-1516* (Barcelona, Empòrium, 1936-1937), I, ps. 287-363; *Historia de los remensas (en el siglo XV)* (Barcelona, Eds. Vicens-Vives, 1978) (la primera edició de 1945), i *El gran sindicato remensa (1488-1508)* (Madrid, CSIC, 1954).

serien recompensats amb el privilegi de generositat pel suport prestat al futur Ferran II i la seva mare quan hi va haver l'assalt a la força de Girona, però no explica la postura de l'«ala extremista», en terminologia de Vicens, dels Pere Joan Sala o dels Goxat que tenien com a objectiu últim la supressió de tota mena de prestacions emfitèutiques o feudals, tant els era l'origen. La fi del conflicte pagès, arbitrada per la monarquia, hauria vingut a sancionar la diferenciació pagesa existent, en la mesura que s'hauria fet ressò de les demandes de supressió de la remença i dels mals usos, demandes amb les quals la monarquia estava compromesa des de, com a mínim, mig segle enrere, però no pas de les reivindicacions que suposessin una veritable llibertat pagesa. Podia ser d'una altra manera en una societat basada en l'extracció de la renda pagesa i en la qual el principal garant era la institució reial?

La sentència arbitral de Guadalupe, en aquest nou quadre de la investigació, deixa de ser valorada com un triomf pagès per ser-ho com allò que va ser: un arbitratge o solució de compromís que posava fi al conflicte armat entre pagesos i senyors, i que establia les línies per a la reordenació del camp català. Igualment, els estudis que han constraït l'abans i el després de 1486, des dels reculls jurídics i, sobretot, des de la pràctica dels capbreus, reafirmen la continuïtat del sistema feudal⁴ entre els segles XV i XVI. Amb tot, s'ha de convenir que aquesta reordenació o legitimació jurídica, sorgida del conflicte pagès, té un paper clau en les relacions de producció en el món rural català durant l'època moderna. Malauradament, però, l'aplicació de les disposicions de la sentència arbitral de Guadalupe i de la posterior interpretació de Saragossa de 9 de gener de 1488 és un tema que ha estat poc estudiat per la historiografia agrària catalana. Amb tot, més enllà dels nombrosos estudis dedicats a l'anàlisi d'un sol capbreu o d'una contrada,⁵ els treballs de M. Duran, G. Feliu, N. Sales i E. Serra han incidit sobre aquesta temàtica per als segles de la decadència amb una visió globalitzadora i sistemàtica pel que fa a la metodologia⁶.

4. Cf. E. SERRA, *op. cit.*; M. J. CASTILLO, *op. cit.*; N. SALES, *Història de Catalunya* IV (Barcelona, Eds. 62, 1989), ps. 182-183; J. M. PONS GURI, *Motivacions jurídiques de la sentència arbitral de Guadalupe*, dins *Recull d'estudis d'història jurídica catalana* III (Barcelona, Fundació Noguera, 1989), ps. 261-280.

5. N'hi ha prou de veure la bibliografia citada per J. M. PORTA, *El senyoriu del monestir de Poblet a la Porta de Cervolets (les Garrigues) segons el capbreu de 1768-70. Aproximació als aspectes jurisdiccionals, dominicals, econòmics i socials*, dins *Actes. Catalunya a l'època de Carles III. Segon Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Pedralbes, 8-1* (1988), p. 601, nota 4. Relació que des de 1988 s'ha vist considerablement augmentada.

6. Cal recordar, entre altres, M. DURAN, *Evolució de la propietat i dedicació agràries a la Pabordia i Camareria del Penedès (s. XVI-XVIII)*, tesi de llicenciatura (UAB, 1977), i *Renda i producció agrària (s. XVI-XVIII) a Catalunya: l'Alt Urgell, el Tarragonès, la Conca de Barberà, el Baix Empordà*, tesi doctoral (UAB, 1984); G. FELIU, *L'estudi serial dels capbreus com a font per a la història agrària. L'exemple del Palau d'Anglesola*, dins *Ier. Col·loqui d'Història Agrària. Barcelona, 13-15 d'octubre 1978* (València, Institució Alfons el Magnànim, 1983), ps. 213-228, i *El funcionament del règim senyorial a l'Edat Moderna. L'exemple del Pla de l'Urgell* (Institut d'Estudis Ilerdencs, 1990); N. SALES, *Guadalupe 1486. ¿Triomf del mas sobre el castell?*, «Revista de Catalunya», 13 (novembre de 1987), ps. 53-63; *Història de Catalunya...*, ps. 127-269 i *Censos, censals i masos del monestir de la Portella*, dins *II Col·loqui d'Història Agrària* (1986); E. SERRA, *op. cit.* i, juntament amb X. TORRES, *Catalunya Vella i Catalunya Nova a l'Època Moderna: el règim feudal català a través de les baronies de Plegamans i Ciutadilla (segles XVI-XVIII)*; E. SARASA, E. SERRANO (eds.), *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica* (Saragossa, Institució Fernando el Catòlic, 1994), I, ps. 337-352.

Des del domini d'una institució senyorial com l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona,⁷ amb un domini que abasta bona part del bisbat de Girona, volem acostar-nos al que va ser l'aplicació de la sentència, o el que és el mateix: saber fins quan perduren els reconeixements de servitud, amb la confessió d'home propi, soliu i afocat, amb la consegüent prestació d'homenatge de mans i boca; saber fins quan es confessaren els pagaments per raó dels mals usos: els tres sous cada 21 d'abril o els que corresponguin pels mals usos reconeguts;⁸ saber quin era el significat dels mals usos a les darreries de l'època moderna; i, per últim, veure com quedà configurada la gamma de prestacions que els pagesos estaven obligats a pagar i que la sentència mantenia, gairebé, en la seva totalitat. Per acostar-nos hi hem manejat una important sèrie de capbreus, que és la font bàsica per a l'estudi de les servituds i les rendes feudals, com disposa el títol VII de la sentència arbitral de Guadalupe que obligava els pagesos «a prestar sagrament e homenatge de propietat a sos Senyors tantas vegadas, quantas aquells volran», i els corresponents llevadors de rendes, la pràctica del capbreu i la prova efectiva del seu cobrament.

LA SERVITUD: HOMES PROPIS, SOLIUS I AFOCATS

Al bisbat de Girona, durant l'època moderna, persisteixen, entre els propietaris del domini útil de masos, les confessions d'homes propis, de solius i fins d'afocats o amansats, alguns dels quals, per bé que de manera residual, poden, encara, estar subjectes als mals usos. Els juristes d'època medieval, i també els tractadistes del dret a l'època moderna, diferenciaven les tres condicions: l'home propi era una categoria derivada de la possessió d'un mas, condició que desapareixia en abandonar-lo; la condició d'home soliu, en canvi, suposava una servitud personal: el pagès es feia «home d'un senyor» i només d'un, i necessitava el permís d'aquell per poder entrar en servitud d'un altre senyor (tal com queda de manifest en l'Usatge *Qui solidus*); i l'home afocat (amansat o amasat) era una categoria per la qual el pagès tenia l'obligació de fer contínua residència en el

7. Sobre la Pia Almoïna del Pa de la Seu de Girona hi ha monografies d'alguns aspectes parcials, tot i la gran riquesa del seu arxiu, per bé que es troba separat, com a mínim, en dos arxius gironins: l'Arxiu Diocesà (ADG), que guarda la totalitat de la documentació en pergami, i l'Arxiu Històric (AHG), que guarda la resta de les sèries documentals. Entre els diferents treballs que han tractat d'aquesta institució són de destacar: E.C. GIRBAL, *Un cartel de desafío de la Edad Media*, «Revista de Gerona», VII (1883), ps. 233-234; J.MARQUÈS CASANOVAS, *La Pia Almoïna del Pa de la Seu de Girona*, «Revista de Girona», 81 (1977), ps. 325-331; 82 (1978), ps. 13-21; 88 (1979), ps. 163-173 i 96 (1981), ps. 181-185; Ch. GUILLERÉ, *Assistència i caritat a la Girona de principis del segle XIV*, dins *Diner, poder i societat a la Girona del segle XIV* (Girona, Ajuntament de Girona, 1984), ps. 153-168 i *Una institució benèfica enfront les adversitats de l'època: la Pia Almoïna de Girona (1347-1480)*, dins *Diner, poder...*, op. cit., ps. 169-212, on destaca el mapa del domini de l'Almoïna que no és inferior al que arribaria a l'època moderna. El mapa ha estat reproduït dins *Girona al segle XIV* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993), ps. 348-349.

8. Es tracta, simplement, d'aprofundir en el que havia escrit E. de Hinojosa a principis de segle: «como la redención de los malos usos no era obligatoria, sino potestativa para los payeses, hubo algunos que no hicieron uso de la facultad que les otorgaba la sentencia arbitral, [...] y así vemos que, muchos años después de su promulgación, existían aún payeses que en las escrituras de reconocimiento de dominio declaraban estar sujetos a aquellas prestaciones». *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media* (Llibreria General de Victoriano Suárez, 1905), p. 317.

mas i, sovint, encara que no sempre, aquesta situació era equiparable a la remença.⁹

En la pràctica dels capbreus i llevadors de censos, aquestes distincions terminològiques, pels casos que hem pogut analitzar, durant els segles XVI, XVII, XVIII i XIX, significaven ben poc. El fet diferencial entre els pagesos sotmesos a *servituts* en el domini de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona era el pagament dels 3 sous o la part equivalent per raó dels mals usos cada 21 d'abril, tal com havia disposat la sentència arbitral de Guadalupe, mentre no fos redimit el cens que els afectava.

Pagesos amb reconeixement de servitud que paguen per raó dels mals usos

Els capbreus de l'època moderna i, sobretot, els llevadors, no fan distincions entre homes propis, homes propis i solius, i homes propis, solius i afocats. La diferència es troba en l'obligació del pagament pels mals usos. El pagament, segons el capítol II de la sentència arbitral de Guadalupe i ratificat per la pragmàtica de Saragossa de 9 de gener de 1488, havia de ser proporcional als mals usos que haguessin estat capbrevats abans de la sentència; en els capbreus, la majoria de reconeixements són de 3 sous, com si haguessin estat sotmesos als sis mals usos. Sabem, però, que al bisbat de Girona difícilment havien estat d'aplicació la totalitat dels mals usos, i amb el que ens trobem és amb una aplicació jurídica abusiva de l'Almoïna i d'altres senyors, d'una qüestió que la sentència arbitral de Guadalupe i els aclariments de Saragossa posteriors no van solucionar o van voler deixar en l'ambigüitat: es complia automàticament, tal com encara es recorda en un *Memorial de lo que ha de haber concell sobre las capbrevacions setcentista*, que «prou basta que en lo capbreu se tròbia capbrevadas dos o tres servituts» perquè les altres se li suposin?¹⁰ La pràctica en el domini de

9. Sobre la condició jurídica de la pagesia catalana és molt el que s'ha escrit. Entre la bibliografia més significativa, P. N. VIVES, *Los Usages y demás derechos de Cataluña que no están derogados o no son notarialmente inútiles* (Barcelona, Imprenta de Luis Tasso, 1864), vol. II, ps. 52, 86, 90-92, 135-136 i 138; E. de HINOJOSA, *op. cit.*, i *Origen y vicisitudes de la pagesia de remensa en Cataluña*, dins *Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción pública de ...* (Barcelona, Imprenta de la Casa Provincial de Caridad, 1902), ps. 3-28 i la resposta de F. Carreras i Candi, ps. 29-44; E. SERRA RAFOLS, *Fernando el Católico y los payeses de remensa. La solución del pleito agrario en Cataluña* (Lleida, Tipografía Mariana, 1925); W. PISKORSKI (1899), *El problema de la significación y del origen de los seis "malos usos" en Cataluña* (Barcelona, L.B. de J. Bosch, 1929); J. VICENS, *Historia de los remensas ...*, ps. 22-31; M. GOLOBARDES, *Els remences dins el quadre de la pagesia catalana fins el segle XV* (Eds. de la Biblioteca Palau de Peralada, 1973), I, ps. 125-159, en especial les ps. 138-144; J.M. PONS GURI, *Senyors i pagesos*, dins *Història de Catalunya*, III (Barcelona, Salvat, 1982), ps. 130-136 i *Relació jurídica de la remença i dels mals usos a les terres gironines (segles XIII-XV)*, dins *Recull d'estudis ...*, III, ps. 323-338; J. M. SALRACH, *Esclavitud, llibertat, servitud. L'evolució social del camp català, «L'Avenc»*, 93 (maig de 1986), ps. 36-45; P. H. FREEDMAN, *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)* (Barcelona, Eds. 62, 1988) i *The Origins of Peasant Servitude in Medieval Catalonia* (Cambridge University Press, 1991), traduït al català amb el títol *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya Medieval* (Vic, EUMO, 1993). Al costat de la literatura històrica, cal fer referència als reculls de dret consuetudinari, amb dues edicions crítiques com la dels Usatges de Barcelona, edició de J. Bastardes (Barcelona, Fundació Noguera, 1991), i J.M. PONS GURI, *Col·leccions de costums de Girona* (Barcelona, Fundació Noguera, 1988).

10. Sobre les dificultats en la interpretació de la sentència arbitral de Guadalupe, E.SERRA RAFOLS, *op. cit.*, ps. 81-86 i ss., fins al punt que hi hauria diferents modificacions del text: «La

l'Almoïna entrava en contradicció directa amb el que era la doctrina jurídica de l'època.¹¹

Igualment, podem trobar de manera molt menys freqüent reconeixements d'inferiors quantitats: d'un sou i sis diners pel mas Salom de Matajudaica (és clar que el reconeixement afecta només la meitat del mas) el 1699; d'un sou i sis diners per tres mals usos (sense especificar quins) pel mas Batlle d'Estanyol a la baronia de Brunyola el 1536; i dos sous i sis diners pel mas Avaher o Sabater de la Pera el 1768. En tots aquests casos la condició reconeguda pels capbrevants era la de simples homes propis.

Aquestes confessions es localitzen arreu de la geografia del domini de l'Almoïna del Pa, per bé que la situació no és uniforme, ni en els llocs, ni tampoc pel que respecta a la cronologia: és constatable que, a mesura que avança l'època moderna, augmenten les definicions d'aquest cens.¹² Alguns exemples

*sentencia fue añadida y modificada gran número de veces, de manera que su redacción definitiva diferiría mucho de la publicada en las Constituciones», p. 98. El Memorial de lo que ha de haber concesso... es troba a la Biblioteca del Palau de Peralada (BPP). Arxiu. Sèrie G. Reg. 528: *Obra composta per Geroni Vert, causidich de la vila de la Bisbal, treta de altres llibres i notes verídicas y compost ab las constitucions den Santavila [sic!] qe. si tróban y de las constitucions del bisbat de Gerona y altres notes de execuciones, com se pot veurer en ella, la citació és de la p. 9r. Aquest memorial coincideix amb el manuscrit de l'Arxiu Històric Municipal de Girona: XXI. I. Núm. 14: Método per capbrevar, s.p., cap. 5.**

11. Així, F. Solsona escriu: «*Ita quod pro uno quolibet eorum solvuntur sex denari, ita q. qui obligatus est ad praestandum unum, solvat sex denarios: qui vero ad duos solvat unum solidum, sic de singulis*», *Stilus capibrevandi cum multibus quaestionibus ac aliquibus Regiae Audientia decisionibus ...* (Barcelona, I. Costey, 1561), LXXVIIII.; interpretació seguida pel manuscrit de l'Arxiu Capítular de Girona de 1736 quan, i segueix l'aclaratòria de Saragossa, diu: «no.s deu pagar sinó per los mals usos individuos en los capbreus» (A. MASIA, *Derechos señoriales y dominicales en la comarca de Gerona*, «Anales de Historia del Derecho Español», 19, 1948-49, p. 554). De la mateixa manera queda establert en la sentència de 1576 que posava fi a l'enfrontament entre Montserrat de Palol, senyor del castell d'Arenys d'Empordà, i els pagesos del lloc, quan disposa que aquests només estan obligats a pagar pels mals usos que hauran capbrevat, P. NEGRE, E. MIRAMBELL, *Sentencia arbitral dictada por los magnificos Celedonio Valencás y Bernardo Alzina ...*, «AIEG», V (1950), ps. 247-248 i 259-260.

12. Per llocs, trobem pagesos que reconeixen pagar pels mals usos a: Aiguaviva, 1536; baronia de Brunyola (Brunyola, Sant Martí Sapresa, Estanyol i Ermedàs), 1535, 1666-1669, 1735, 1758, 1764, 1767, 1768 i 1770; Cassà de la Selva, 1565-1566, 1595; Campllong, 1572, 1676; Castanyet, 1768; Celrà, 1595; Creixell (Borrassà), 1688; Estanyol, 1535-1537, 1758-1759; Feliñes, 1664; Fonolleres (Parlavà), 1701, 1742, 1773; Gaüses, 1699-1700; Llabià, 1700; Madremanya, 1567; Matajudaica, 1699, 1701; Medinyà, 1532, 1533; Palau-borrell, 1598, 1682, 1755; la Pera, 1700, 1768; Ruplà, 1700, 1768; Sant Dalmai, 1764, 1772; Santa Cristina d'Aro, 1534; Ventalló, 1732 i Vilarobau, 1609 (AHG. *Reial Hospici*. Capbreus: es troben agrupats per llocs i classificats per ordre cronològic). Sens dubte, no és una relació exhaustiva, ja que no sempre s'han conservat els capbreus o llevadors i, d'altra banda, com en el cas de Campllong, on trobem encara reconeixements de mals usos el 1836-1838, poden seguir aquestes confessions durant el segle XIX; nosaltres, però, hem acabat la relació en el moment que les rendes de l'Almoïna del Pa passen a formar part del Reial Hospici de Girona. La present relació ve a confirmar l'existència de pagesos sotmesos als mals usos durant l'època moderna i n'amplia la geografia. M. Duran n'havia documentat a diferents localitats del Baix Empordà: Colomers, 1769; Fenals d'Aro, 1635; Fontanilles, Palamós, 1622, 1626 i 1676; Ruplà i Corçà, 1769; Ullastret-Verges-Bellcaire, 1630 (*Renda i producció...*, ps. 655-656 i nota 97; per bé que no en localitzava cap a l'Alt Urgell, el Tarragonès i la Conca de Barberà). D'altra banda, N. SALES, *Història de Catalunya ...*, ps. 181-182, parla de l'existència de cases, que «en el segle XVII i de vegades el XVIII» paguen els 3 sous o «confessen els mals usos», del Capcir, Conflent, Berguedà, el Vallès, l'Empordà, el Gironès, el Bages, el Penedès i el vescomtat de Cabrera, el Camp de Tarragona, la Conca de Barberà, el Pallars i l'Urgell.

seran suficients per veure la seva concreció. En el capbreu del terme de Brunyola (1666-1669) trobem 69 confessants, dels quals 14 queden obligats als 3 sous (en dues ocasions ho són per dos masos alhora) i 6 declaren haver redimit aquest cens. A Borrassà (1668), de 52 confessants, només un queda obligat al pagament dels 3 sous i un altre es declara home propi. A la Pera (1700 i 1768), de 33 confessants, 3 estan obligats als 3 sous: són els 3 únics pagesos de mas que apareixen en el capbreu. A Estanyol (1535-1537), un cas molt semblant a l'anterior, de 25 confessants, 7 paguen pels mals usos; són, també, els 7 únics masos o bordes declarats a favor de l'Almoïna del Pa.¹³ I aquests no són, però, els únics d'aquests llocs; ens caldria poder disposar de la totalitat dels capbreus fets a altres senyors a fi de determinar, amb exactitud, quants eren els pagesos afectats.

Pagesos amb reconeixement de servitud exempts de pagaments pels mals usos

El que més sovinteja és la condició d'homes propis, encara que també trobem confessions de solius i afocats. El fet de no estar obligats a cap mena de pagament pels mals usos el fan notar de manera explícita en el mateix capbreu: el 1764, Francesca Ferrer i Planas, senyora útil i propietària del mas Ferrer de Sant Dalmai, acompanyada de la seva filla i del marit d'aquesta, confessa, a favor de l'Almoïna del Pa, la seva condició de dona pròpia, pel mas Ferrer, antigament dit Serra, i fa constar «y no estan obligats a la prestació dels tres sous per rahó dels sis mals usos per haver estat lluhits per Dalmau Ferrer» en la data del 12 de maig de 1519; més endavant confessa estar en possessió del mas Mateu, derruït, pel qual també es reconeix dona pròpia i fa constar que no està obligada a la prestació de cens pels mals usos per haver estat redimits el 1443. En el mateix capbreu, el 1772, Domènec Planas, pagès de Sant Dalmai i propietari dels masos Planas i Savaric, després de confessar la condició d'home propi, soliu i afocat, afegeix, però, «no som obligat a la prestació dels sis mals usos respecte que de estos fos per part de la referida Almoïna firmada lluhició» el 13 de desembre de 1514.¹⁴ aquestes justificacions documentals semblen insinuar una equiparació per l'Almoïna del Pa entre servitud i remença; d'aquesta *pressió senyorial*, aquests pagesos se n'haurien pogut deslliurar amb la presentació de proves documentals de dos i tres-cents anys enrere.

D'homes propis, solius i afocats, o d'homes propis simplement, en trobem

13. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus Brunyola, núm. 109: *Llibre 3er. d'arxivació*, fols. 1.835-2.084; Capbreus Borrassà, la Pera, núms. 213-216; Capbreus la Pera, núm. 158; Capbreus de Brunyola, Castanyet, núm. 111; Capbreus de Gàüses, núm. 184.

14. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus Brunyola i Castanyet: 116, fols. 85-90 i 230v. En el *Memorial de lo que ha de haber concell* es planteja si els homes propis estan obligats als 3 sous, i la resposta és clara: «lo sr. no pot haber sinó per tants com seran capbrevats. Encara és declarat que lo sr. no té fundada la sua intenció en los dits mals usos ni en algú de aquells, encara que lo pagès confés ésser home propi del sr.», f. 12r. Que la sentència arbitral de Guadalupe no ho havia deixat clar hi ha diferents proves en els capbreus de l'Almoïna del Pa, tot i que, per altres casos, quan el pagès pledejava aconseguia de pagar només pels mals usos que ell havia declarat. Així va ser sentenciat per Celdoni Valencàs el 9 de novembre de 1591 en la causa que enfrontava el paborde del mes de maig de la Seu de Girona i Joan Pou de Parlavà, segons que recull el ms. 153 de la Biblioteca Pública de Girona (BPG), f. 166r, l'autoria d'aquest manuscrit ha estat atribuïda per J. Botet i Sisó al notari de Girona Onofre Caxàs.

arreu de la geografia del domini. També, amb grans diferències: a Estanyol (1535-1537) no n'hi ha cap; a Borrassà (1668) i a Gaüses (1699-1700) només n'hi ha un, sobre un total de 52 i 50 confessants. En canvi, a Brunyola (1666-1669), si només tenim en compte els masos, un total de 52, resulta: 10 masos confereixen als seus moradors la condició d'homes propis; 27, de propis i solius i 15 d'homes propis, solius i afocats; de tots aquests, 6 declaren haver redimit el cens dels 3 sous.¹⁵

Per una identificació dels homes propis, solius i afocats. Alguns exemples del Set-cents

Els exemples que segueixen poden ser considerats com a paradigmàtics. Francesc Sastre i Climent, pagès del port de l'Escala, habitant a Figueres, familiar del Sant Ofici, senyor útil i propietari del mas Batlle de Palau-borrell, el 2 de juliol de 1755, reconeix a l'Almoïna del Pa de la Seu que, per raó del mas, ell i els seus descendents són «*homines proprii solidi et afocati*» i, després que es legitima l'acte de la capbreuació amb el recordatori del títol VII de la sentència arbitral de Guadalupe,¹⁶ reconeix la senyoria amb la corresponent prestació de sagrament i homenatge de mans i boca, així com el pagament, cada 21 d'abril, dels 3 sous. Més endavant, el capbreu especifica que el mas Batlle ha aglevat el mas Vidal i el mas Briolf, ambdós masos sota la condició d'homes propis de l'Almoïna; en total, reconeix tenir 146 vessanes de terra i dos horts a domini directe de l'Almoïna, i 22 vessanes que té per a altres senyors. Per totes aquestes possessions s'obliga al cens general de 13 mitgeres d'ordi a la mesura de Monells per Sant Pere i Sant Feliu, una quartera de forment i 10 sous. Per algunes peces de terra està obligat a la prestació de tasca i braçatge. Fa explícit, també, que els terços, lluïsmes i foriscapis pertanyen a l'Almoïna. A aquestes possessions i obligacions, afegeix que té establerta per l'Almoïna la batllia de sac de Palau-borrell i Medinyà, amb prestació d'un cens anual de 6 diners, segons títols que esmenta de 1319, 1413, 1598 i 1682:¹⁷ tot i els canvis en la possessió del domini útil, la batllia restava associada al mas.

El llevador de censos de 1783 de Fonolleres, parròquia de Parlavà, que recull el capbreu del 10 d'abril de 1701, «tocants a l'Hospici de Gerona», presenta un cas semblant a l'anterior: «Anton Ferran y Amalrrich, pagès y familiar del St. Offici de la Inquisició de Barna., en lo terme de Peratellada populat, sor. del mas Roig, Salvador i Ferran ciuats en la parròquia de Fonalleras, és home propi del Rl. Hospici de Gerona y fa tots anys als 21 abril per los mals usos 3s.» Igual-

15. Les mateixes referències documentals que les de la nota 12.

16. De fet, la referència de la majoria dels capbreus de l'Almoïna del Pa no és a Guadalupe, sinó a una fórmula semblant a aquesta: «a tenor del setè capítol de la Real Arbitral Sentència per lo sereníssim señor Don Fernando, de bona memòria, rey de Aragón, entre los señors directes de una y los pagesos de redimensa de altre respe. parts, feta y promulgada en la ciutat de Zaragoza als 21 de abril de 1456.» En un redactat que barreja la pragmàtica de Saragossa de 9 de gener de 1488 que fixa la fórmula notarial amb què s'hauran de fer els capbreus i la sentència arbitral de Guadalupe de 21 d'abril de 1486. Un error semblant també el detecten J. SOBREQÜES, G. FELIU: *Per vivència a les comarques gironines del règim senyorial d'arrel medieval a l'Edat Moderna*, dins *La formació i expansió del feudalisme català*, ..., p. 513, nota 9.

17. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus en General: 241, fols. 13-30, 147-156, 400-407; Capbreus Palau-borrell, Vilanna i Llorà, Sant Pere Pescador: 163, 205.

ment, confessa estar en possessió de la batllia de sac dels llocs de Fonolleres, Matajudaica, Parlavà, Ultramort, Santa Coloma de Matella i Canet, per la qual rep una cinquena part dels agressos o raïms, lli i cànem, i reconeix que per raó de la batllia presta una alberga de dos cavallers, mitja perna de porc, un parell de gallines, pa i vi, i dues mitgeres d'ordi; i afegeix tenir 38 vessanes de terra, a més de la dels masos, a domini directe de l'Almoïna, 8 vessanes per a altres senyors i 22 en alou fiscal. Per cadascun dels tres masos està obligat a la prestació anual dels 3 sous cada 21 d'abril en haver aplegat, doncs, tres masos remences, i al cens general de 4 mitgeres de forment, 11 mitgeres d'ordi, una perna i mitja de porc, 5 oques, 8 gallines, 2 ous i una alberga i mitja de dos cavallers, 16 diners, una jova anual i una altra cada tres anys i 2 tragines.¹⁸

La causa de capbreu iniciada el 1784 contra Cosme Pont, ciutadà honrat de Barcelona, amb domicili a Torroella de Fluvià, presenta un esborrany de capbreu que, tot i no ser acabat, mostra un cas semblant als anteriors. Cosme Pont comença per reconèixer al Reial Hospici de Girona, com a institució successora en els béns de l'Almoïna del Pa, tres masos a Borrassà: el mas Brascó, pel qual es declara home propi, soliu i afocat «junt ab ma família nada y naxedora [...] prometent ésser fiel y leal del modo que ho deu ser tot vassall a son señor natural»; el mas Massot, «unit y agregat a dit mon mas Brascó», pel qual és home propi i soliu, que té en domini compartit entre el Reial Hospici i els beneficis de Sant Pau de la Calçada i de Nostra Senyora de Sant Andreu de Borrassà; i el mas Puig, «dirruit, a dit mon mas Brascó unit y agregat», que també té en senyoria compartida entre el Reial Hospici i els dos beneficis anteriors, del qual fa constar que ja havia redimit «las servituts de hòmens y donas» a 40 sous de tern anuals, dels quals en pagava 21 al Reial Hospici i 19 als dos beneficis. Finalment, reconeix estar en possessió de la batllia de sac pel seu mas Brascó.

La pròpia documentació de l'Almoïna permet de seguir la trajectòria de la família Brascó des de la Pesta Negra; una trajectòria que no ha de difereir excessivament dels casos anteriors i que, alhora, pot ser il·lustrativa dels canvis operats en la franja superior de la pagesia sota el domini de l'Almoïna i que pot també ser-ho de bona part del bisbat de Girona. El 23 d'abril de 1412, Pere Brascó confessa el mas Brascó de Borrassà, del qual ja estava en possessió, a favor de l'Almoïna, i es declara home propi, soliu i amansat o afocat, condició que pels Costums de Girona obligava a renovar el reconeixement als qui entraven per via matrimonial en el mas (cosa que hem documentat el 1324, 1336, 1354, 1396, 1408 i 1429). Aquesta condició no els seria cap obstacle per tal de millorar la seva situació: trobarem que redueixen censos, incorporen noves terres i obtenen l'establiment de la batllia de sac del lloc. El 1333, Berenguer Brascó redueix a 17 sous, a pagar per Sant Miquel i Carnestoltes, l'alberga de dos cavallers, dos escuders i dos troters, amb prestació de dues fogasses (que consistien en una peça de porc, una mitgera de vi i un pa d'ordi), i també una tirada de garbes, una tirada de raïms, una tirada de fems, dues joves i un feix de sarments. El 1439, en el capbreu fet per Francesc Brascó en qualitat de procurador de Margarida Brascó, muller i propietària del mas Brascó, es reconeix la incorporació del mas Puig de

18. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus Sant Pere Pescador, Fonolleres, Viladasens: 180-bis, fols. 1-16; 180-tri.

Borrassà que li hauria pervingut per drets de successió. El 1526, en un nou capbreu, als béns reconeguts amb anterioritat afegeix el mas Massot, mas rònc, establert el 1493 per l'Almoina del Pa que «per falta de tenedor del dit mas y per haver-se dirruït la casa del dit mas [...] no reb los cens, agrés, cervituts homenals ni demés que com a Sra. Directa que és del dit mas acostumaba a rebre dels tenedors del mateix mas» i, sobretot, per «ésser-li de major utilitat [...] que aquell a obs de la dita Pabordia en si amenar». Encara el 1517 la família Brascó obtindrà l'establiment de la batllia de sac de l'Almoina del Pa a la parròquia de Borrassà, amb una entrada d'una bóta d'oli i la prestació d'un parell de capons per Nadal; la batllia de sac els reportava un ingrés addicional a les rendes percebudes dels masos, ja que n'obtenia un redelme dels grans recollits, a la cota d'onze mesures una, i dos diners per sou de tots els pagaments en diner, sigui per terços, lluïsmes, entrades d'establiments o censos. La trajectòria seguida pels Brascó¹⁹ és clarament ascendent: el 1412 confessen estar en possessió de 71,83 vessanes, que passen a ser 107,45 vessanes en el capbreu de 1526, i 103,5 vessanes a 1603, quan, sembla ser, haurien *oblidat* algunes peces de terra, fins al 1784 —en el moment que el Reial Hospici es fa càrrec dels béns de l'Almoina i els commina a fer nou capbreu— que havien traslladat la residència a Torroella de Fluvià, arran d'un enllaç matrimonial, on disposaven d'un patrimoni encara superior al de Borrassà.

Una hipòtesi interpretativa

Tot plegat, presenta uns pagesos el domini útil dels quals els era suficient per poder redimir el cens per raó dels mals usos; alguns havien aplegat diferents masos i gaudien d'una situació d'ascendència sobre la universitat respectiva: eren batlles de sac, o havien obtingut privilegis de familiars del Sant Ofici o ciutadans honrats de Barcelona; d'altres, amb la renda del patrimoni, s'havien convertit en absentistes. És difícilment explicable el manteniment d'aquest cens de 3 sous en dates tan tardanes —i que encara es pagaran el 1832, com el cas de Jaume Horta del Molí de Brunyola, o el 1836, 1837 i 1838, com el mas Arades de Campllonc, posseït pels Aniversaris de la Seu de Girona— per l'explicació donada per M. Duran²⁰ de no voler desprendre's d'un capital que podia ser esmerçat (es refereix al segle XVI), en l'adquisició de masos ròncs: aquest temor a la descapitalització a finals del segle XVIII no té raó de ser vista la capacitat econòmica que es desprèn dels tres casos esmentats. Però, per què no el redimien? La solució a aquesta qüestió només estem en condició de plantejar-la a títol d'hipòtesi. En el cas dels pagesos que tenien establerta la batllia de sac podem suposar que temien perdre-la en el cas d'alliberar-se plenament del domini senyorial: el mas el tenien pel senyor i aquell comportava la batllia de

19. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus la Pera, Ruplà, Borrassà: 212; Capbreus Borrassà: 213, 214, 215, fols. 785-800, 1.072-1.108, 216. La causa de capbreu de 1784 es troba també a l'AHG. *Reial Hospici*. 1.2.1.2. Pia Almoina. Causes de Capbreu. Borrassà.

20. M. DURAN, *Producció i renda agrària a la Catalunya del segle XVI*, dins R. GARRABOU, ed., *Terra, treball i propietat* (Barcelona, Crítica, 1986), ps. 206-207. D'altra banda, I. TERRADES, *El món històric de les masies* (Barcelona, Curial, 1984), ps. 58-59, pensa que hi hauria capitals suficients. La polèmica també la recull E. SERRA, *Pagesos i senyors ...*, ps. 44-45.

sac; en canvi, però, els qui no hi tenien res a guanyar, o bé s'havien acostumat a veure aquest cens com un pagament més que no els obligava a res, o bé esdevingué una qüestió purament formal i no efectiva. Succeeix, però, en el darrer supòsit, que en els llevadors de censos, dels que disposaven els arrendataris pel cobrament dels drets i els mateixos batlles de sac, els tres sous hi figuren com a cens a cobrar i difícilment aquests deixarien de percebre'l.

D'altra banda, s'ha dit que els juraments de vassallatge i la confessió de la condició d'home propi, soliu i afocat a l'època moderna era un simple formalisme heretat de les disposicions sorgides de la sentència arbitral de Guadalupe. Certament, en alguns casos s'ha d'interpretar d'aquesta manera, però també s'ha de veure com una arma en mans dels senyors a fi de controlar amb major eficàcia la percepció de la renda. Una de les obligacions que comportava el reconeixement de la condició d'home propi era la d'haver de capbrevar la totalitat de les terres, fins i tot les que es tenien per altres senyors, i d'aquesta obligació n'hi ha proves evidents en sentències de jutges emfitèutics o dels tribunals de la Inquisició a Barcelona de 1591, 1598 i 1600.²¹ D'aquestes terres capbrevades i que consta que es tenen per altres senyors, a Sant Pere Pescador, segons un llevador de 1780, el senyor percebia el dret de deseixida de mas: «per rahó de las quals pessas que se tenen per altres senyors y en pur y franch alou, en cas de vèndrer-se o alienar-se deu pagar-se per dret de deseixida de mas dos sous per lliura»;²² és a dir, fins i tot allà on no pertocava de cobrar lluíme, cobraven en virtut d'un dret semblant. És més, aquesta obligació de capbrevar terres d'altres senyors incloïa també les terres tingudes «per a qui es demostrí la senyoria directa», i és lícit de suposar que el senyor directe del mas podia *documentar* a favor seu les terres de la senyoria desconeguda, sobretot en períodes d'expansió de l'activitat agrícola, com el Set-cents, quan els erms es posaven en conreu. És així que les fórmules, obsoletes i caduques, fan el seu servei!

TIPOLOGIA DE LES PRESTACIONS PAGESES

L'Almoina del Pa de la Seu va ser fundada el 1228 per Arnau Escala, i en els

21. BPG. Ms. 153: fol. 165r. Recull les tres sentències: que enfrontaven la sagristia mitjana de la Seu de Girona «amb en Clara de St. Gregori» i el pabord del mes de maig de la Seu de Girona i Joan Pou de Parlavà, aquests darrers en dues ocasions, i assenyalava una capbrevació a favor del Col·legi de Sant Martí Sacosta de Girona on aquest dret queda reconegut explícitament.

22. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus Sant Pere Pescador: 198-1, Llevador de 1780, basat en un capbreu de 1734, p. 263; el mateix llevador recull altres casos de pagedos obligats al pagament de la deseixida de mas als fols. 280-282, 332-340, etc. Aquest era el costum del bisbat de Girona, tal com recull J.M. MADURELL, *Derechos emfitéuticos en la diócesis gerundense*, «AIEG» (1963), p. 267 i M.A. MASIA, *op. cit.*, p. 555. El ms. 153 de la BPG especifica que les terres que han de pagar el dret de deseixida de mas són les que «venen o alienen contiguas a fexas de pertinèncias o de gleba del capmàs qui.s tenen», i que a més han de pagar el foriscapi al senyor directe respectiu i fa referència a un procés de reacció senyorial que s'està produint entre finals del segle XVI; principis del segle XVII, que «alguns abusan de demanar aquest dret perq. pretenen que aquell se deu per qualsevol terres que per spay de trenta anys hajan estat agregades o unidas al capmàs que té per ells si és home propi, encara que las haja adquiridas ab sa indústria y no li sien stablidas ab lo capmàs y lo que.s pijor, que alguns señors arriban a fer-se capbrevar dit dret etiam de terras adquiridas per lo home propi [...], encara que és ver *los antichs no són arribats tant avant*» (f. 170r).

segles posteriors augmentà les rendes amb noves dotacions. L'anàlisi, per a l'època moderna, de l'origen de les prestacions pageses és una feina difícil, molt més quan els drets derivats de la cessió emfitèutica acostumen a barrejar-se amb els pròpiament feudals.²³ No obstant aquestes dificultats, sembla oportú de seguir la tipologia proposada en el seu moment per E. de Hinojosa i adequada, recentment, per G. Feliu,²⁴ per a descriure les prestacions que els pagesos pagaven en el domini de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona, tot i la dificultat de discernir sobre l'origen d'aquests drets i de traslladar als segles XVI, XVII i XVIII allò que caracteritzarà les discussions i els debats vuitcentistes. Disposades d'aquesta manera, les prestacions pageses obeeixen a quatre conceptes:

1. Les prestacions derivades de la senyoria jurisdiccional. Si bé econòmicament els drets derivats de l'exercici de la senyoria jurisdiccional (a mesura que avancen els temps moderns) no són gravosos en excés per a la pagesia, no han de ser negligits, encara que l'Almoïna del Pa, en aquest cas, només els exerceixi a la baronia de Brunyola, Fonolleses i Gaüses.

2. Els drets privatis, derivats de la senyoria territorial, bàsicament, drets de *fàbrica* o ferreria a Brunyola i els molins a Gaüses.

3. Prestacions derivades de la senyoria directa, que és el principal component econòmic de la renda senyorial.

4. En darrer lloc, i no de menor importància, el delme que l'Almoïna percep en alguns pobles del domini, amb cotes i proporcions molt desiguals.

Prestacions derivades de la senyoria jurisdiccional

L'exercici del poder coactiu i coercitiu, l'imperi, no pot ser negligit si es vol entendre la base de l'engranatge del sistema feudal, fins i tot a l'època moderna.²⁵ Encara que el domini de l'Almoïna sigui ampli, la jurisdicció, i encara amb nivells diferents, només l'exerceix en tres llocs.

El castell de Brunyola és incorporat al patrimoni de l'Almoïna del Pa per lle-

23. L'estreta relació entre emfiteusi i feudalisme apuntada ja per Carreras i Candi a principis de segle, recentment ha tornat a ser posada en relleu, des del camp del dret, sobretot, per J. M. PONS GURI, *Entre l'emfiteusi i el feudalisme*, dins *La formació i expansió del feudalisme català ...*, ps. 411-418, i des de la història, E. SERRA, *Notes sobre els orígens i evolució de l'emfiteusi a Catalunya*, «Estudis d'Història Agrària», 7 (s.d.), ps. 127-138.

24. E. de HINOJOSA, *op. cit.*; G. FELIU, *El funcionament del règim senyorial...*, ps. 19-63. Aquesta tipologia mereix comentaris contraris per part de N. SALES, *Història de Catalunya...*, ps. 134-136, atesa la dificultat de discernir sobre l'origen d'aquests drets i pel que suposa de trasllació dels debats del segle XIX.

25. Sobre els diferents aspectes de la jurisdicció, E. de HINOJOSA, *El règim señorial ...*, ps. 110-120; M.T. FERRER, *El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccional en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV*, dins «Anuario de Estudios Medievales», VII (1970-1971), ps. 359-361, on tracta els aspectes definitoris de la jurisdicció; C. CUADRADA, *Sobre el mer i mixt imperi als senyorius feudals de la Catalunya Vella (segle XIV)*, «Mayurqa», 22. *Homenatge a Alvaro Santamaria*. I (1989), ps. 199-211. Un bon resum a V. FERRO, *El dret públic català* (Vic, EUMO, 1987), ps. 139-144; J.M. PONS GURI, *Recull d'estudis ...*, III, ps. 99-115, 117-143 i 339-352; N. SALES, *Història de Catalunya ...*, ps. 153-180, on recull diferents estudis anteriors. En un nivell més concret, J. CODINA, J. FERNÁNDEZ TRABAL, *Una baronia feudal en l'Edat Moderna. Corbera de Llobregat 1566-1734*, dins *Estudis d'Història de Corbera de Llobregat* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991), ps. 21-189.

gat testamentari efectuat el 14 d'agost de 1292 per Guillem Gaufred, clergue i tresorer de la Seu de Girona i que, prèviament, l'havia comprat a Ramon de Cabrera el 1282. Un segle després, l'1 de març de 1381, l'Almoïna adquireix els mer i mixt imperi o drets per aplicar l'alta i baixa justícia a l'infant Joan. D'aquesta manera, el paborde de l'Almoïna podia executar fins i tot penes de mort, simbolitzades en les forques que s'alçaven dins la contrada, havent pogut documentar, en prova de l'exercici d'aquest dret, una mutilació de membres el 1433. En aquesta situació hi restarien fins el 1550, quan el lloctinent del batlle general de Catalunya, en nom del rei, pren possessió dels mer i mixt imperi.²⁶

A Gaüses, l'Almoïna del Pa exerceix la jurisdicció civil, amb mer i mixt imperi, per la donació feta per Berenguer, comte d'Empúries, el 7 dels idus de juliol de 1274. Per aquesta concessió l'Almoïna pot imposar penes corporals i pecuniàries, amb l'excepció de l'alta justícia, és a dir, la imposició de penes que impliquessin la mutilació o trencament de membres i fins la pena de mort que se la reservava el comte d'Empúries, atès que Gaüses formava part integrant del seu comtat.²⁷

A Fonolles, l'Almoïna del Pa detenta els mateixos graus de jurisdicció que a Gaüses, i l'alta justícia també quedava reservada al comte d'Empúries. La jurisdicció de Fonolles fou comprada per l'Almoïna del Pa, el 29 de març de 1370, a Francesc de Palol, que la tenia com a hereu, per via materna, de Berenguer de Terrades, que, al seu torn, l'havia obtinguda de Ponç Hug, comte d'Empúries, el 7 dels idus de novembre de 1287.²⁸

Les atribucions del paborde de l'Almoïna en aquests tres llocs les coneixem pels capbreus i, també, per les preses de possessió de Brunyola (1532), Fonolles i Gaüses (1755). Aquest cerimonial s'iniciava quan el paborde, després de rebre els signes d'autoritat i de propietat que li corresponien (la vara i les claus), davant del poble congregat, nomenava els seus oficials: el jutge, el batlle encarregat de la justícia menor i també del cobrament dels rèdits, el notari en el cas de Brunyola, el nunci, i altres agents senyorial. Tot seguit, els homes del lloc reconeixien, en qualitat d'homes propis, el paborde com el seu senyor. L'acte seguia amb la publicació d'una crida en què es referien obligacions com la de tenir condrets els camins; prohibicions com les de blasfemar, de caçar (a Brunyola la prohibició afecta la cacera de perdius i faisans, repetida el 1532 i el 1581) sota

26. La informació bàsica sobre la jurisdicció del castell de Brunyola es troba al AHG. *Reial Hospici*. Capbreus Brunyola, Caldes de Malavella, Vall d'Aro: 120-bis (*Llibre de diferents instruments autèntics fahents per la jurisdicció, domini de las ayguas de todas las baronias de la present Almoyna y diferents capbreuacions y cartas precàrias y altres titols de la baronia de Brunyola*) que havia estat la base documental de la monografia d'E. C. GIRBAL, *El Castillo de Bruñola. Memoria histórica* (Girona, Imprenta y Librería de P. Torres, 1885). Els autors dels *Castells catalans*, III, (Barcelona 1971), ps. 371-379, segueixen l'obra d'E. C. GIRBAL. La compra de la jurisdicció l'any 1381 i la recuperació de Martí l'Humà, així com la lluçió de 1557 es troben a M. T. FERRER, *op. cit.*, p. 481.

27. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus Gaüses: 183, *Aranzel o llibre de arxivació de la Almoyna per lo concernent y tocant al calaix de Gahusas*, fols. 51, 53-56, 59-62, 99-103. *Castells catalans*, II, (Barcelona 1967), p. 613, pràcticament no diu res.

28. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus Marenyà, Fonolles: 180-1, *Aranzel o llibre de arxivació de la Almoyna per lo calaix de Fonolles en lo qual se trobaran descrits per nos. tots los instruments...*, fols. 145-146, 148-149, 404-412 i ss., 1.052-1.054 i 2.025-2.031. Als *Castells catalans*, II, ps. 761-766, hi ha poca precisió.

pena de 30 dies de presó a Fonolleres i Gaüses, d'arrencar termes i, a Brunyola, es prohibeix de contractar cap escriptura fora del notari de la baronia sota pena de 10 lliures per cada contracte (era una bona manera de controlar les transaccions del domini útil i, per tant, d'assegurar-se el cobrament dels lluïsmes i dels censos); d'altra banda, a Brunyola, es recorda l'obligatorietat del viafós, és a dir, l'acudir en auxili del batlle a so de corn, i també la prohibició de tenir aplecs i portar armes. Tot plegat anava acompanyat de penes pecuniàries i també de presó, de la qual l'Almoïna disposava a cada lloc tal com es desprèn de la documentació. A Fonolleres, el 1370, en la presa de possessió es fa relació de «grions de ferro [...] y una biga de fusta en la qual biga los presoners que captúran acostúman posar y lo posa en possessió de un bastó ab correges per vapular, fustigar y açotar aquells que segons son crim deuen ésser castigats»; i el 1755 encara s'esmenten «seps ab pany y clau». A Gaüses, només es fa menció que es troba en la casa del delme, «en la qual és la presó». També a Brunyola, en l'inventari de 1532, «en la sala demont» hi havia «tres grillons de ferro i una cadena de collar de ferro». Sabem que, el 1538, disposava d'una presó a la ciutat de Girona, a la casa de l'Almoïna del Pa, on va centralitzar també la cúria dels llocs de Brunyola, Fonolleres i Gaüses.

En virtut de la jurisdicció sobre aquests castells, els vassalls de l'Almoïna devien una sèrie d'obligacions al seu senyor. No obstant això, havien quedat alliberats dels serveis militars que pertocaven als vassalls de castells termenats (host, cavalcada, obres, guaites i bades): els de Fonolleres, el 6 de les calendes d'abril de 1290 havien obtingut de Ponç Hug, comte d'Empúries, l'exempció dels serveis d'host, cavalcada, tolta o qüestia i també de serveis al castell; els de Gaüses, com la resta de castells termenats sota jurisdicció eclesiàstica radicats en el comtat d'Empúries, eren definits d'aquests serveis el 6 de les nones de març de 1303 i, sembla ser, els pagesos-vassalls de Brunyola haurien tingut la mateixa sort.²⁹ A Sant Pere Pescador, lloc del qual l'Almoïna compra la jurisdicció el 1731 a Josep de Ros i de Villerac i Joan de Caramany i de Ros per 18.223 lliures 10 sous i 4 diners, que durant els segles anteriors estaven obligats a «prestar host y cavalcada, pau y guerra [...] y en temps de guerres [...] havian de fer badas y guaytas segons los hòmens propis fer deuen»,³⁰ com llegim en capbreus de 1564 i de 1688, a partir de l'adquisició de la jurisdicció per l'Almoïna aquestes obligacions desapareixen dels capbreus.

Tot i això, en capbreus de Brunyola del segle XVIII trobem pagaments per «obres» i per «dret de castellania», convenientment reduïts a censos monetaris, només, però, com a mesura de gràcia del paborde. Així, per exemple, Pau Formiga confessa l'obligació de pagar 4 sous el 1470 per «obres» i per «dret de castellania»: «tots anys, en lo die o festa de Nadal del Señor: dos gallinas, una quartera vella de civada [...], tres mitjas quarteras de vi, a saber, la mitat del millor y la altre mitat del menor, quatre ous, un feix de palla que lo puga portar un home y una rasa de cols, per rahó dels quals censos de castellania pagaré solament lo dit beneplàcit del referit Il·lustre señor paborde [...] tots anys en dit die o festa

29. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus Marenjà i Fonolleres: 180-1, fols. 148-149; Capbreus Gaüses: 183, fols. 51 i 75-79.

30. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus de Sant Pere Pescador: capbreu de 1564 a favor d'Àlvar de Caramany, amb referències al capbreu de 1486, fol. 18. M. DURAN, *Renda i producció agrària...*, ps. 683-686, només localitza aquestes obligacions a l'Alt Urgell, i la guàrdia a Palamós.

de Nadal del Señor sis sous barc. [...], ab exprés pacte que en cas que en alguns temps ell dit Il·lustre señor pabordre o los successoris pabordres en dita pabordria no vulguessen estar a dita reducció dega jo, dit confessant, y mis successors [...], *ipso facto*, pagar-li los expressats censos de castellania sens poder may oposar.» L'origen d'aquests drets s'ha de cercar, com es desprèn de la confessió anterior, en el desenvolupament del càrrec de castlà que, durant temps, ostentà la família Vilademany i que havia incorporat l'Almoïna.³¹

D'altra banda, queden reminiscències de velles prestacions d'origen militar, i no únicament en els llocs de castells termenats, en l'obligació d'albergues i fogasses cavallerils.³² Certament, aquestes obligacions s'han convertit, en la majoria dels casos, en censos monetaris; així, Bartomeu Batlle, batlle de sac d'Estanyol, reconeix, el 1536, que està obligat «per tascas y tots agressos y per una alberga de dotse soldats que antigament se feyan, trenta dos sous en la festa de Nadal». En aquesta situació podríem posar altres exemples, com els Brascó de Borrassà, batlles de sac, també, que havien reduït l'alberga el 1333 al pagament anual de 17 sous. No es tracta, però, d'una prestació exclusiva dels batlles de sac, com veiem en capbreus de la Vall d'Aro de 1534, on Guerau Barraquer, home propi, del Vilar de Santa Cristina, està obligat a cinc fogasses cavallerils, i Antoni Cateura, també del mateix lloc, reconeix estar obligat a vuit fogasses.³³

Prestacions derivades de la senyoria territorial

Únicament en el cas del castell de Brunyola els capbreus fan relació del dret de *fabrica* (fàbrega o farga). S'ha discutit si aquesta mena de prestacions eren derivades de la jurisdicció o bé eren drets privatis del senyor;³⁴ sigui com sigui, en el domini de l'Almoïna era de poca importància. Aquest dret afectava els masos. Així, segons el capbreu d'11 de maig de 1530 efectuat per Antònia Pla-

31. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus Brunyola, Castanyet: 105, fols. 390-391. Sobre els castells de Brunyola, *Castells catalans*, III, ps. 371-373. Encara en un capbreu de 1530 es llegeix «per rahó de la castllania del castell de Bruñola que antes tenia y possehia lo señor de Vilademany [...] 6 s. bar.» (Capbreus Brunyola: 108, fol. 1.515).

32. Sobre l'origen d'albergues i fogasses, P. BONASSIE, *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*, II, (Barcelona, Eds. 62, 1981), ps. 50-52 i M.T. FERRER, *op. cit.*, p. 361. D'altra banda, M. DURAN, *Renda i producció agrària ...*, troba albergues a les comarques que estudia, p. 687.

33. Les referències a AHG. *Reial Hospici*. Capbreus de Sant Pere, Fonolleres, Viladasens: 180-bis i 180-tri; Capbreus Caldes de Malavella, Vall d'Aro: 233-bis, fol. 139. Les referències als Brascó es troben a la nota 19. L'alberga era un d'aquells drets previstos en el capítol xè de la sentència arbitral de Guadalupe que els pagesos podien redimir en el cas de presentar proves documentals, en el termini de cinc anys a partir de la seva promulgació, que determinessin haver estat introduïts amb «cautela e decepció»: a aquests pagesos no els va ser possible.

34. Sobre l'origen d'aquestes prestacions no hi ha unanimitat entre la historiografia. Per a E. de HINOJOSA (*El règimen señorial ...*, ps. 110-120) vénen derivades del monopoli senyorial que el senyor exerceix sobre la farga, el molí o el forn; per contra, J. M. PONS GURI considera que «no eren res més que la conseqüència de jurisdicció com a destret de la baronia» (*Recull d'estudis ...*, p. 345); recentment, V. FERRO ha escrit: «cal no confondre, [...] la facultat d'obligar els veïns a servir-se del molí, el forn, la fleca, la taverna, la notaria, etc. de destret (o distret) —dits també per això *forçats*— amb la d'impendir que es posés un altre establiment d'aquesta mena al mateix terme, facultat derivada del dret d'establir-ne o autoritzar-ne la creació, reconegut als titulars de la jurisdicció civil» (*op. cit.*, p. 142).

devall, propietària del mas Pladevall, «àlies del Molí», amb la seva filla i el marit d'aquesta, Joan Orta, «àlies Pla», aquella és obligada pel mas Pladevall al dret de «fàbrica» pel qual ha de pagar, per Sant Pere i Sant Feliu, una quartera de blat, i al ferrer «que farà la servitut en dita fàbrica» una quartera d'ordi, una quartera de civada i una quartera de vi del millor en el temps de trescolar; de la mateixa manera, per raó del mas Balaguer, aplevat a l'anterior, s'obliga al pagament de mitja quartera de civada, una quartera de vi i un cofí de carbó al ferrer.³⁵ No sabem, encara que és de suposar, si aquestes prestacions anaven en funció de la superfície del mas: el mas Pladevall capbreva més de cent vessanes a l'Almoïna i el mas Balaguer tan sols trenta.

A Sant Dalmai, també a la baronia de Brunyola, en el capbreu fet per Francesca Sastre, senyora del mas Ferrer, el 24 de gener de 1764, es reconeix una prestació a l'Almoïna i al ferrer, per separat, per la feina de llossar les eines: «a l'Almoïna, com a senyora de la fàbrica de Sant Dalmay, sempre que hi hage ferrer que fasse la servitut de aquella, una mitgera ordi y quatre diners per vi y al dit ferrer altre mitgera ordi, una quartera vi y un cofí de carbó y lo dit ferrer nos deu llausar sens que se li pòrtia altre cosa.»³⁶

D'altra banda, tot i la propietat senyorial de molins a Brunyola o a Sant Martí Sapresa, els pagesos d'aquests llocs no venien obligats a cap mena de prestació. No sabem, amb la documentació utilitzada, si era explícita o consuetudinària l'obligació d'anar-hi a moldre. Aquests molins eren establerts a pagesos del lloc, per la qual cosa prestaven un cens anual: Pere Horta del Molí paga el 1666 «un quartó de cera mentres que sian conduhits y mòlian», i Joan Parés, per dos molins a Sant Martí Sapresa, el 1768, pagava: un quartà de castanyes per Tots Sants per un molí i per l'altre, tres sous.³⁷ En canvi, els molins de Gaüses eren arrendats en subhasta pública, cada tres anys, amb la resta dels drets senyorials del lloc.

Resten encara, durant l'època moderna, les prestacions en treball, prestacions que tenen el seu origen en les feines a què estaven obligats els pagesos vasalls en les terres de la reserva senyorial. Desapareguda aquesta i cedides les terres que la conformaven en establiments emfitèutics, persisteixen durant els segles XVI, XVII i XVIII, per bé que molt sovint es facin efectives en diner, com hem pogut documentar pel cas de Sant Pere Pescador, on, a mitjan segle XVIII, la jova i la tragina es pagaven a sis sous, la veremada, la podada i la femada a dos sous, la cavada a quatre sous, i la tirada quan era amb animal a quatre sous i a dos sous quan era sense animal.

En el cas del castell de Brunyola, i en això hi ha continuïtat en capbreus dels segles XVI i XVII, s'especificava on calia efectuar aquests treballs, cosa que sembla indicar la seva efectivitat. Així, Pere de Bernat d'Estanyol, el 1535, reconeix estar obligat a fer «jovas a ops de la coromina que la Almoïna té en dita parròchia sempre que serà menester y treginas y batudas conforme los demás hi són obligats», i el 1758 Agnès Fontbernat, probablement descendent de l'anterior, reconeix l'obligació de fer «juntas, traginas y batudas necessàries a obs de la

35. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus Brunyola: 108, fol. 1.515 i 1.520; en capbreus de 1770 es repeteixen les mateixes disposicions (Capbreus Brunyola i Castanyet: 105).

36. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus Brunyola, Castanyet: 116, fol. 88 r.

37. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus de Brunyola: 109, Capbreus de Brunyola, Castanyet: 118.

coromina». ³⁸ En altres casos, s'especifica que es fan per la possessió dels molins de Sant Dalmai, i a les prestacions habituals afegeixen «sempre que se non mània per ell [el paborde] o part», amb un to ambigu que donava peu a l'arbitrarietat. És clar que la majoria d'aquestes prestacions només es podien fer «mentres que tinga animals», com trobem repetit en més d'un capbreu.

L'Almoïna del Pa també tenia drets sobre les pastures, com en tenia sobre els recs i molins. Segons havia quedat estipulat a l'usatge *Stradas*, els senyors venien obligats a cedir l'empriu a canvi, com trobem a Sant Martí Sapresa el 1768, del pagament de dos ous per Pasqua, o de formatges, com trobem en el capbreu de 1668 de Borrassà.

D'altra banda, no hem de cercar en el domini de l'Almoïna, durant l'època moderna, ni fogatges, ni quísties, ni cap mena de prestació monetària sobre cases o focs, ja que per una constitució de Pere I, de 1210, els homes d'església quedaven eximits de la quístia que els pogués ser exigida pels senyors de castells terminats. A aquesta disposició s'hi afegia l'exempció atorgada el 6 de les nones de març de 1303 pel comte d'Empúries a tots els homes d'església del seu comtat. ³⁹

Prestacions derivades de la senyoria directa

En virtut de la senyoria directa, que no es correspon amb la jurisdicció, l'Almoïna del Pa obté uns ingressos gens negligibles, sobretot allà on manté els pagaments proporcionals a la collita i els fa efectius, encara que al llarg del període analitzat, i ja amb anterioritat, s'experimenta un procés de conversió d'aquests pagaments en quantitats fixes, monetàries o en espècie. Les motivacions de part de l'Almoïna del Pa per avenir-se a aquest procés són explicitades en més d'un capbreu: «per quant a la exacció dels egressos hi solia haver riña» es diu en un capbreu de Borrassà de 1668, o «atnent [...] que és més útil [...] reduhir las ditas taschas a un cert y determinat cens pagador en un sol dia y ab una sola paga que no estar ab la indiferència o incertesa de cobrar aquellas», com es diu en un capbreu de 1761. ⁴⁰ Facilitar el cobrament i evitar el frau pagès sembla haver estat la filosofia de l'Almoïna del Pa, malgrat que amb això pogués experimentar una disminució de la renda.

Les prestacions més habituals són la tasca, el braçatge i la calcatura o la tercera part de la calcatura. ⁴¹ Segons els Costums de Girona (consuetud *item si ali-*

38. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus Brunyola: 108, fol. 1.508; Capbreus Brunyola, Castanyet: 113-2, llevador d'Estanyol.

39. Sobre aquestes prestacions, M. J. CASTILLO, *op. cit.*, p. 292; G. FELIU, *op. cit.*, ps. 27-29; E. SERRA, *Pagesos i senyors ...*, ps. 109 i 113; E. SERRA, X. TORRES, *op. cit.*, ps. 347-350; M. DURAN, *Renda i producció agrària ...*, ps. 677-678 i *El règim senyorial català a l'època moderna ...*, p. 32, on documenta fogatges i quísties a l'Alt Urgell, el Tarragonès i la Conca de Barberà, prestacions que no ha localitzat al Baix Empordà, l'altra comarca objecte del seu estudi.

40. AHG. *Reial Hospici*. Capbreu Brunyola, Castanyet: 105, f. 18 v. La tasca i mig delme queden reduïts a una quartera de mestall i una quartera de forment.

41. M. DURAN, *Renda i producció agrària ...*, ha comparat la situació del Baix Empordà amb les altres comarques i conclou: «El Baix Empordà és, entre les quatre comarques, aquella on la població camperola suporta un major nombre de càrregues proporcionals a la producció: a més dels delmes i de la primícia, és freqüent que la població pagui, també, tasques, braçatges, agressos i calcatura, bé que des del punt de vista de l'estructura jurisdiccional no presenta diferències res-

quis), com ha quedat recollit per tots els tractadistes del dret, es tracta d'unes prestacions que afecten l'onze de la collita, una vegada pagats delmes i primícies.⁴² Si bé en alguns casos es faria efectiva a la dita cota, a la vista dels capbreus és tanta la diversitat de cotes sota la fórmula de tasca, en un mateix lloc, o fins i tot per a una mateixa persona, que ens impedeix d'assignar la cota real de la tasca en el domini de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona. Posem dos casos: en el capbreu de Borrassà de 1668 trobem tasques de cereals a la dotzena, la catorzena i la setzena mesura; de vi a la setena i a la setzena; de raïms a la setzena. Tot plegat, però, representen cotes molt inferiors a les pagades a Sant Pere Pescador als Caramany el 1631, quan el mateix capbreuant reconeix tasques «de nou mesures, dos mesures de cens» per una parcel·la de 18 vessanes i per una altra parcel·la de mitja vessana la cota és rebaixada «de deu mesures, dos».⁴³ Aquestes diferències explicaran la conflictivitat que generarà i, al mateix temps, l'opció de l'Almoïna d'intentar arribar a concòrdies amb les universitats pel seu pagament i acabar per commutar-les.

Si bé el pagament es feia en gra, el senyor acostumava de reservar-se la possibilitat de recollir-ho en garba. El batlle de sac o els arrendataris dels drets, cosa que no era excloent, s'encarregaven de recollir les prestacions que figuraven en els llevadors. Derivat d'aquesta feina, a la baronia de Brunyola, els pagesos emfiteutes estaven obligats a les *comestions* o *comesticons*: «en lo temps de taschar los blats fas y presto y dich fer y prestar dos comesticons o menjars de pa de forment y lo que en ellas se neçessitia de pa, de ordi, ous, formatge y vi», en recompensa del batlle de sac de passar a recollir els censos i altres prestacions degudes; cosa que canviava si era el pagès el que ho transportava on l'Almoïna del Pa tenia assignat. El 1772, Il·luminat Roura de Brunyola s'obliga a transportar la tasca de raïms «a mos propis gastos en la casa del batlle de sach o col·lector de dita Almoïna havent dit col·lector de donar al portador menjar o brenar segons sie estilat».⁴⁴

Al costat d'aquests pagaments proporcionals n'hi havia de fixos: els censos. Tantes mitgeres, tantes quarteres, pagades per Sant Pere i Sant Feliu; tantes gallines, tants pollastres, per Nadal o Pasqua; tants ous, per Carnestoltes o Quaresma; tants sous, tants diners, etc., fins a simples recordatoris de la senyoria com un vas d'aigua. De manera progressiva al llarg de l'època moderna, i abans, es produeix una conversió dels censos en quantitats monetàries, que si bé no sempre figuren en els capbreus i els llevadors de censos, l'efectuàrien els propis encar-

pecte de la Conca de Barberà o del Tarragonès» (p. 708); la tasca, però, no la documenta ni a la Conca de Barberà ni a l'Alt Urgell (p. 669) i el braçatge i la calcatura només els troba capbreuats al Baix Empordà (p. 670). Sens dubte, les conclusions per al Baix Empordà poden servir per al domini de l'Almoïna del Pa.

42. Sobre la modalitat del pagament i les cotes: J. TOS, *Tratado de la cabrevación según el derecho y estilo del Principado de Cataluña* (Barcelona, R. Martí, 1784), ps. 69-70; J.M. MADURELL, *op. cit.*, ps. 258-261; BPP, *op. cit.*, ps. 1r, 3v, 4r i 4v; M.A. MASIÀ, *op. cit.*, ps. 549, 551, 552; P. NEGRE, E. MIRAMBELL, *op. cit.*, ps. 549, 551 i 552: la sentència dictamina que la tasca i el braçatge seran pagats a l'onzena mesura si en els capbreus no queda especificada una altra cosa; J. SOBREQÜES, G. FELIU, *op. cit.*, p. 517.

43. AHG. *Reial Hospici*. Capbreus Borrassà: 213; Capbreus Sant Pere Pescador: 201, f. 73 v.

44. Sobre les comestions, E. de HINOJOSA, *El régimen señorial ...*, ps. 130-131, amb dos exemples de 1321 i 1324. Les referències provenen del AHG. *Reial Hospici*. Capbreus Brunyola, Castanyet: 105, f. 351 r, i f. 506.

regats de recollir-los. Tornant a la taula de conversions de mitjan segle XVIII de Sant Pere Pescador el parell de gallines valia nou sous; l'oca, set sous; cada pollastre, un sou i sis diners; la perna de porc, sis sous i el parell d'ous, els formatges, el feix de palla, la garba d'ordi i el feix de llenya, dos sous.

Per últim, derivat de les transaccions del domini útil, l'Almoïna del Pa disposava del dret de fadiga i obtenia els lluïsmes corresponents. Per fer efectiu el seu cobrament, l'Almoïna del Pa disposava del control exercit des de la notaria (aquest seria el cas de Brunyola) i, en els altres llocs del seu domini, per la via dels capbreus i, sobretot, quan aquests són poc freqüents en el temps, pels batlles de sac que, en recompensa del seu cobrament, perceben un redelme. No disposem de dades referents a l'Almoïna del Pa sobre el percentatge del lluïisme en el conjunt de la renda; en canvi, disposem de les quantitats cobrades pel Reial Hospici durant els anys 1777, 1778 i 1779, just quan es «reactualitza l'administració» amb el que això pot suposar de cobrament de lluïsmes de transaccions efectuades temps enrere, que, sobre el total dels ingressos anuals, situats entorn de les deu mil lliures, representen el 27,61%, el 23,53% i el 17,10% durant aquells tres anys.⁴⁵

Malauradament, no hem pogut precisar, per una mostra significativa, la cota del lluïisme. Sembla que a Sant Pere Pescador era seguida la norma jurídica habitual a Catalunya, tal com recull Tos el 1784, això és a raó de 4 sous i 4 diners per lliura (21,66%) quan es tracta de títol lucratiu, donacions, amb l'excepció d'ascendents i descendents; per la permuta pertoca mig lluïisme, a raó de 3 sous i 4 diners per lliura (16,66%) i el lluïisme de títol oneros, per compra, serien 6 sous i 8 diners per lliura, és a dir, el terç (33,33%).⁴⁶ Tot això, però, pot variar, ja que en el *Manual de lo que ha de haber concell sobre las capbreuaciones* es recorda que caldrà acollir-se als costums de cada lloc i adequar el lluïisme a les tarifes locals.

Delmes i primícies

Els delmes i primícies, a diferència de la resta de pagaments d'origen senyorial i emfitèutic, tenen un caràcter gairebé universal, i afecten de manera proporcional el conjunt de la producció agrícola i ramadera. El delme i la primícia eren recollits de manera conjunta en cada terme i *decimar*, i posats en una única pila d'on els diferents partícips retiraven la seva part. En el domini de l'Almoïna del Pa el percentatge a pagar pels cereals, que era la producció més habitual i també aquella per la qual calia pagar més, oscil·lava d'un màxim del 13,04 % del total de la collita (Fellines, Medinyà, Santa Llogaia de Terri, Santa Maria de Camós, Serinyà i Viladasens) a un mínim de 6,82% (Salitja), essent el més habitual el 9,09%, és a dir, la cota d'11/1: deu franques per al productor i una per al delme

45. AHG. *Reial Hospici*. Llibre 10-bis.

46. Aquestes tarifes figuren a AHG. *Reial Hospici*. Capbreus de Sant Pere Pescador: 192, f. 2 r. Tarifes que coincideixen amb les que figuren en un altre llibre del convent de Sant Agustí de Castelló d'Empúries de 1783 (ACA. *Monacals. Hisenda*. 739). Sobre aquests aspectes cal recórrer al clàssic: F. SOLSONA, *Lucerna laudemiorum, omnia emphiteuseos iura complectens* (Lió, I. Gordiola, 1556). D'altra banda, sobre la diferenciació feta en el bisbat de Girona entre lluïisme, terç i foriscapi, S. SOBREQÜÉS, G. FELIU, *op. cit.*, ps. 516-517.

i la primícia.⁴⁷ De les altres collites, raïms i vi, olives i oli, llegums i hortalisses, llana i xais, també es pagava delme quan eren produccions notòries, si bé davant la resistència dels productors a delmar al·legant la manca de costum, sovint s'avenien les parts en litigi a firmar una concòrdia per la qual s'estipulava el seu pagament a una cota més favorable. Per exemple, a Sant Pere Pescador, a partir de 1700, es paga delme de llana de tots els xais que haguessin pasturat en el terme a la cota de 15/1, quan de cereals, faves, llegums i hortalisses era d'11/1;⁴⁸ i a Borrassà s'introdueix el pagament del delme de l'oli i les olives a la cota de 25/1 a partir de 1744⁴⁹ quan aquest conreu havia assolit superfícies de consideració en el terme.

Recollit el delme, es feien les parts. En el cas de l'Almoïna del Pa es confirma, una vegada més, que no hi ha una estreta coincidència entre dominis directes i percepció de delmes. Així, aquesta institució de caritat només percep la totalitat del delme a Fellines, Sant Dalmai, Sant Martí Sapresa, Santa Llogaia de Terri, la Vall d'Aro (a les parròquies de Santa Maria i Santa Cristina) i Viladasens. A Brunyola, on exercia la jurisdicció, participava en 3/4 parts. El més habitual era que compartís el delme amb altres partícips, sovint, en la forma de terçons.

Dels terçons es retirava la primícia que anava compartida entre els rectors i domers, i encara, a vegades, calia afegir-hi la institució que tenia els drets de capellania, tal com succeeix a l'Armentera, Borrassà, Medinyà, la Pera i Púbol, i a Sant Martí Sapresa.⁵⁰ La part de la primícia solia ser la meitat o el terç del delme. A això calia afegir-hi el delme de novalies, que a la Pera, per exemple, a partir de 1802, obté el rector basant-se en el fet que «en moltes parr[òqu]ias los pàrrocos havían lograt lo delme a més de la primícia qe. ja tenían de tots los fruits que se cullían en lo primer añ en las terras qe. se reduhían a nova cultura»; els pagesos de la Pera i el senyor de Púbol van convenir que només serien les «qe. no hi hagués recort de hòmens que haguessen estadas cultivadas».⁵¹ una fórmula més, en mans dels delmadors, per tal de controlar l'expansió agrícola.

47. Aquests percentatges s'han obtingut a partir de l'*Arxiu de la Catedral de Girona* (ACG): 37 a.c. *Relacions de dècimes 1703-1817*.

48. AHG. *Reial Hospici*. 731, *Pobles en quals lo Reial Hospici i antes la Pia Almoyna percebeix dècima*, f. 363r i 367v.

49. *Ibidem.*, fs. 141-145. La concòrdia és molt explícita quan estableix que «pagaran del dia de dita concòrdia en avant ppt., quiscun any, dècima y primícia de l'oli qe. resultarà de las olivas, axí ventanas com vatadissas, de totas las oliveras que éran y per temps serian radicadas y plantadas en llurs reppe. terras [...], a raig de tinell y de borrassos, com y també de l'oli de bassas en esta forma, ço és, que després de ser fet lo oli prometeren triar-lo bé y lealmnt. de las ditas bassas y pagar la dita dècima y primícia del que.s triarà aleshores y no més, tenint obligació de avisar los batlles de sach o decimadors y primiciers antes de partir dit oli», fs. 143-144. Sobre la introducció del delme de l'oli a Pontós (1723) i del delme d'olives a Garrigàs (1769), J. PORTELLA, A. LI. SANZ, *Reacció senyorial i resistència pagesa al domini de la catedral de Girona (segle XVIII). Notes per a una recerca*, «Recerques», 17 (1985), ps. 146, 149 i 150.

50. ACG. *Id.*, fols. 58, 66, 113, 224 i 258.

51. ADG. *Arxiu Parroquial. La Pera: Llibre de canalars dels actes e dels censals, de les missas y aniversaris de las Iglésias de la Pera y Padrinyà y de las fundacions de ditas missas, etc., y també de las consuetuds de las dos Iglésias. [...] començat el 1711*, f. 93r - 94v.

CONCLUSIONS

Aquests pagaments, però, no afectaven de manera uniforme el conjunt de la pagesia. Per als patrimonis grans, els pagaments feudals eren de poca importància en relació amb la seva capacitat, com hem exemplificat en els casos dels Amalric, els Sastre i Climent i els Brascó. Sovint, encara, sobretot en els llocs on persistia el pagament de les tasques i censos, aquests pagaments eren traspassats als parcers o emfiteutes. Allò més feixuc era el pagament dels delmes i els lluïsmes, i contra aquests només hi havia la possibilitat del *frau*, que, d'altra banda, aquests mateixos pagesos rics, en la condició de batlles de sac o partícips del delme, contribuïen a controlar. És per això que, a les acaballes de l'Antic Règim, es pot dir que els rics propietaris (senyors útils i propietaris en la documentació de l'època, hisendats una mica més tard), participen més de la renda feudal que de les dificultats de la pagesia. En aquesta actitud hi ha, també, alguna explicació a la persistència del règim feudal i l'oposició a la Revolució Liberal.

D'altra banda, després de les investigacions de M. Duran, és una afirmació comuna de la historiografia agrària catalana que la renda feudal disminueix, en termes reals, durant l'època moderna: la conversió dels pagaments proporcionals a la collita, com les tasques, braçatges o terceres parts de calcatura, en pagaments fixos, monetaris o en espècie, hi deu haver contribuït notablement. No per això, però, podem menystenir la capacitat del sistema feudal, sens dubte evolucionat, que era ben viu i que aprofitava tots els mecanismes al seu abast amb la intenció de mantenir el nivell de les rendes: es pot discutir si la caiguda de la renda hauria estat major de no haver existit aquesta reacció senyorial, com també es pot discutir si la caiguda de la renda es deu a l'erosió provocada pel frau i altres subterfugis emprats per la pagesia per evitar pagar o pagar menys. Sigui com sigui, en els darrers decennis del segle XVIII, la institució que vindrà a substituir la Pia Almoina del Pa de la Seu, el Reial Hospici de Girona, que precisa diners per portar a terme el seu nou centre assistencial, la casa de l'hospici, engega tot un seguit de causes de capbreuació, capbreus generals i plets davant l'Audiència a fi de recuperar drets i prestacions caiguts en desús o no pagats, i a fi de participar de l'expansió agrícola del segle amb el cobrament de taxes i altres drets sobre productes fins al moment no sotmesos a prestació. Aquest procés de reacció feudal només és possible quan s'han mantingut els drets, en forma de repeticions monòtones, en els capbreus dels segles XVI, XVII i XVIII; quan es fa necessari, recolzant en la lletra dels capbreus, s'obliga els homes propis a complir amb les obligacions que, de consuetud del bisbat de Girona, els pertocava. Aquesta reacció, que en el cas de l'Almoina del Pa-Reial Hospici pot obeir a un fet contingent tot i que resumeix una actuació general entre els senyors feudals, té unes bases jurídiques que la legitimen que s'han de cercar en la sentència arbitral de Guadalupe, la producció del dret feudal emanat de les corts catalanes i de la jurisprudència de la Reial Audiència. A còpia de repetir-ho en els capbreus havia semblat quotidià i purament formulari; quan va ser necessari, aquesta pretesa fossilització va recobrar vida.